

III. Dějiny dějepisectví

I. Koncepce a praxe

V pořadí problémů, které si kladou jednotlivé vědy, je poznání jejich vlastního vývoje úkolem bezpochyby nejdůležitějším. Před historiky se objevuje v mimořádných chvílích existence historické vědy. Obracejí se k dějinám vlastní vědy z obdobných důvodů, proč se lidé obracejí ke svým dějinám vůbec. Jejich pomocí se hledí vyrovnat se skutečností, že před jejich očima skutečnost zaniká a vzniká, že přítomnost mizí v minulosti.¹ Zmínili jsme se, že právě doby velkých převratů a otřesů, kdy staré s novým na sebe bezprostředně naráží, vedou k zamyšlení nad podstatou dějin, nutí promýšlet jejich kontinuitu a diskontinuitu. Ohlížení do minulosti, v našem případě do minulosti historické vědy, je výrazem poznání, že přítomná fáze vědy je sice nejvyšším stupněm, ale přece jenom jen jednou etapou ve vývoji historického poznání. Vědomí kontinuity a zároveň zjištění, že se přítomnost odlišuje od minulosti, je prvním předpokladem, aby se historikové pokusili přehlédnout předchozí vývoj historického poznání.²

Situace ve dvojmém západoevropském národním dějepisectví o tom mluví dost přesvědčivě. Ve vývoji francouzského dějepisectví od 19., ne-li 18. století, zůstávala zachována kontinuita. K minulosti byl uchováván vztah návaznosti a pokračování, minulost přerůstala organicky do přítomnosti.³ Takový stav ničím nepodněcoval ani snahy o historické zvládnutí a utřídění vývoje historiografie. Proto se teprve ve velmi nedávné minulosti objevily promyšlenější koncepce dějin francouzského dějepisectví.⁴ Totiž až v době, kdy byl dokonán a ve svém význa-

¹ Především v okamžicích velkých dějinných převratů; srov. např. G. KRÜGER, *Geschichte, Grosse Geschichtsdenker* s. 224.

² Z programových prací o studiu dějin dějepisectví jsou patrně v mezinárodním měřítku nejdůležitější práce polské. Kromě prací M. H. SEREJSKÉHO zasluhuje pozornost úvaha W. MOŚCZEŃSKÉ, *Zadania badawcze i warsztat naukowy historii historiografii*, *Kwart. Hist.* 67, 1960, s. 58 n. Důležitost studia dějin historiografie si začínají uvědomovat i v zemích, kde o ně dosud zájem nebyl: srov. A. DUPRONT, *Présent, passé, histoire, L'histoire*, s. 14 n. Hlediska obvyklá v marxistické historiografii bývají vyložena v úvodech k přehledům dějin (např. O. L. VAJNSTAJN, *Istoriografija*, L. V. ČEREPNIN, *Russkaja istoriografija*) anebo při kritice postupů nemarxistické historiografie (např. O. L. VAJNSTAJN, *Najnovšia buržoázna literatúra o dejinách historické vedy*, *Hist. časopis* 5, 1957, s. 368 n.). Z nejširšího zorného úhlu a při nejoficiálnější příležitosti pohlédl na problémy dějin historiografie H. BUTTERFIELD, *History*.

³ Nejen ovšem v dějinách dějepisectví. Jak silně si tuto návaznost uvědomuje cizí pozorovatel, svědčí např. poznámka R. BUCHNERA v *Hist. Zeitschr.* 204, 1967, s. 328.

mu poznán velký převrat, který nastal v jeho vývoji na konci dvacátých let a který se připravoval od počátku našeho století.⁵ Zájem o poznání minulosti historické vědy vzešel z uvědomění si změny v její situaci. Vznikl poté, kdy se s nástupem nového směru uzavřela předchozí etapa vývoje dějepisectví a stala se faktem historickým. Stejně poučný je i vývoj dějepisectví západoněmeckého po roce 1945. Bylo obviněno, že představovalo jednu z neblahých výchovných sil, které vedly Německo a německé myšlení až do propasti porážky, a že odcizovalo nejen německé myšlení realitě, ale izolovalo ho i od ostatního západního světa. Hledání nového programu historického myšlení znamenalo sice nutně rozchod s jeho dosavadní orientací, ale současně podnítilo revizi tradičních hodnot. Měla odlišit to, co je v dějinách dějepisectví mrtvého, od toho, co je schopné regenerace. Němečtí historikové zahájili proto poválečnou etapu dějin německé historiografie pohledem do minulosti a hledáním těch prvků, které mohou přejít do inventáře dneška.⁶ V obou případech se historická věda dívala do zrcadla, jímž je její vlastní minulost tenkrát, když hledá nové cesty.

Pokusy o vylíčení dějin dějepisectví se dějí v soustavnosti ovšem už od počátku minulého století. Souběžně s rozvojem historických studií v druhé polovině 19. století se tyto práce měnily z pouhého popisu biografického a bibliografického materiálu ve výklad vnitřní vývojové logiky historického poznání. Kolem přelomu století vznikly práce standardní,⁷ jež jsou dodnes zdrojem našeho vědění o tom, jak se historická věda vyvíjela. Rozvoji těchto studií překáží řada předsudků i objektivních potíží. Předsudky bývají nejčastěji vyjadřovány námitkou, že jde o samoučelnou činnost a svého druhu luxus, který odvádí od zkoumání závažnějších problémů.⁸ V pozadí odmítavého stanoviska k dějinám historiografie jako objektu studia bývá jednak petrifikovaná fiktivní představa o stupních závažnosti historických faktů, jednak prostoduše utilitaristický vztah k historiografické tradici. Tímto prakticistním vztahem je stav, kdy se na obzor historikových zájmů dostávají díla minulosti jen potud, pokud se přímo vztahují k tématu jeho vlastní práce, poskytují pramenný materiál, pokud přímo pomáhají řešení některého aktuálního problému. S dosažením určité úrovně historikova vzdělání toto chápání naštěstí mizí. Houževnatěji se však udržuje to, co jsem nazval fiktivní představou o hierarchii historických skutečností; myslím tím přesvědčení, že poznání historické skutečnosti se vyčerpává analýzou jedné oblasti, vrstvy

⁴ Po skice G. LEFEBVRA, *Notions*, vyhovuje nárokům až vynikající příručka-antologie J. EHRARDA a G. PALMADA, *L'histoire*, Paris 1964, kde je i přehled starší literatury.

⁵ Srov. kap. IV.

⁶ Myslím na pokusy nedřívě historiků starší generace, F. Meinecka, G. Rittera, L. Dehia, a potom na práce dějepisců mladších, W. Hofera, W. Bussmanna.

⁷ Srov. pozn. 3 a 56, kap. I.

⁸ Asi v tom smyslu, jak mluvil F. Grillparzer o literární kritice: kdo dovede psát, píše literaturu, kdo toho není schopen, píše o literatuře.

historických faktů — jednou z politických dějin, po druhé ze vztahů ekonomických. Fakty tíž postižitelné, kvantitativně neměřitelné, zejména ty, které tvoří složku vývoje kulturního, ideového, jsou považovány buď za zanedbatelné, nebo aspoň za odvoditelné z faktů jiných, vyšších, např. za reflex toho, co se děje v politice, ekonomice. Vytrvalost, se kterou se takové zjednodušování historické skutečnosti udržuje v marxistické i nemarxistické historiografii, není výrazem promyšleného noetického stanoviska. U mnoha historiků vyplývá z jisté pohodlnosti a epigonství. Pro studium mnoha témat z dějin hospodářských a sociálních jsou vypracovány modely, téměř stereotypní formuláře, podle nichž lze takřka do nekonečna zpracovávat určité skupiny pramenů. Naprosto však neexistuje návod, jak historicky zvládnout problémy, které bývají tradičně zahrnovány pod neurčitý pojem dějin duchových, kulturních, dějin myšlení.

V poválečném dějepisectví se projevuje tendence překonat jednostrannost politického nebo ekonomického pohledu na dějiny a zvládnout to, co je v dějinách dílem myšlení. Dospíváme k přesvědčení, že kultura je rovnocennou oblastí historické skutečnosti a že kulturní jevy jsou dokonce nejcitlivějším symptomem proměn ve skladbě společnosti a v povaze jejích členů. Z tohoto poznání vysvítá potřeba vypracovat pro věcné studium dějin kultury objektivní metodu. Přitom se konečně dostává soustavné pozornosti i historiografii a jejím dějinám. Jejich aktuální význam byl nedávno vyjádřen tvrzením, že poznání dějin historické vědy je nejlepším uvedením do metod a problémů historického poznání.⁹ Podle toho by ovšem všechny základní problémy historického poznání byly implikovány už v jejím dlouholetém vývoji. Domyšleno do důsledků by to znamenalo, že dějepisectví dneška nehledá odpověď na žádnou otázku, která nebyla položena v jeho dějinách. Historiky, kteří vyslovují takový názor, nelze obviňovat z naivity. Jejich stanovisko není jen nadsázkou a negací víry v možnost pokroku historického poznání. Stojí za uváženou, že i historik, jehož myšlení nelze považovat za vzor metodického a ideologického konzervatismu,¹⁰ prohlásil, že všechny základní koncepce a kategorie historického poznání byly formulovány hned v počátcích historiografie, prakticky v klasickém starověku. Pokrok historiografie pak záleží vlastně v tom, že se zjemňuje a prohlubuje poznání jdoucí tím směrem a vyjadřující se těmi formami, které ukázala a vytvořila historiografie řecká a římská. S negativním odstínem pronesl toto hodnocení F. Teggart, když řekl, že od dob Thukydidových neudělala historiografie žádný pokrok.¹¹ Přesvědčení o potřebě dějin historiografie však ještě neříká nic o metodě jejich studia: metodě složité, protože jde o poznání dějin té vědy, jež je sama poznáním minulosti, tedy o minulost v dvojnásobném zrcadle historického poznání.

⁹ H. PRELLER, Hist. Zeitschr. 197, 1963, s. 610.

¹⁰ G. LEFEBVRE, Notions, s. 10.

¹¹ Cituje J. POPELOVÁ, Historický relativismus, Tři studie, s. 155.

Komplikovanost studia dějin dějepisectví je způsobena i problémem kvalifikace. Dějiny národního obrození píše specialista na dějiny 18. a 19. století. Je znalcem dobové situace, pramenů a literatury, která se toho období týká, dovede posoudit, pokud jsou její závěry adekvátní pramenům. Jako člověk naší doby se přenáší do jedné epochy minulého času a celou svou objektivací schopností soustřeďuje jenom do ní. Pohybuje se ve dvojí časové rovině — své doby a doby národního obrození. V dějinách dějepisectví se tato dvojlomnost komplikuje. V jedné časové rovině se pohybuje historik dějepisectví: jeho názory jsou součástí názorů dobové historiografie a jeho nazírání na minulost je determinováno jeho přítomnostní perspektivou. Objektem jeho zkoumání je jev z dějin historiografie — historik, dílo historikovo, historická škola, dějepisectví celé epochy nebo celý jeho vývoj. Tedy něco tak minulého, jako bylo v předešlém hypotetickém případě celé národní obrození, osobnost Dobrovského nebo jako tím může být celá epocha mezi Bílou horou a revolucí roku 1848. Historik dějepisectví má být tedy kompetentním znalcem situace, do které patří zkoumané fakty z dějin historiografie. Aby ovšem mohl posoudit jejich vědeckou hodnotu, musí se umět orientovat v problémech, o kterých historikové minulosti psali, tedy o historii odehrávající se v další, třetí časové vrstvě. Vyjde-li tedy za našich dnů studie o Burckhardtově pojetí renesance, dochází v ní k střetávání trojího systému hodnot: názorů historika nebo filozofa druhé poloviny 20. století s idejemi konce 19. století a s myšlenkami století patnáctého.¹² Jistěže každý z těchto tří časů vstupuje do díla historika dějepisectví s různou intenzitou a má v něm jinou funkci. Přece však pro toto trojnásobné zrcadlení historického času v historickém díle je práce z dějin dějepisectví v historické produkci něčím ojedinělým.

Úvaha o trojí vrstvě času není jen teoretickou spekulací nad zvláštností tematické výstavby historického díla a vysvětlením dojmu z bohatství myšlenek a jejich nečekaných souvislostí, které může pohled na minulost historické vědy vyvolávat. Souvisí s otázkou, kdo je kompetentní psát o dějinách historiografie. Zda znalec problémů, o kterých historické dílo minulosti či historik minulosti psali, nebo dějepisec doby, ve které minulý historik působil. Případy, kdy je historik dějepisectví jak znalcem doby, v níž působil dějepisec, jímž se zabývá, tak i problémů, o nichž psal, je výjimkou.¹³ Při striktním dodržování zásady odborné kompetence, aby totiž historik psal o tom, nač je specializován, by nebylo možno psát dějiny historiografie jinak než jako kompilaci.¹⁴ Praxe ukazuje, že východiskem je kompromis mezi oběma krajnostmi. Každý z nich se opírá o jiné pojetí historického poznání a historického díla. Vyhradíme-li zpracování úseku dějin

¹² J. PATOČKA, O Burckhardtově pojetí renesance, Dějiny a současnost 7, 1965, č. 4, s. 4 n. č. 5, s. 23 n.

¹³ Např. W. Bussmann jako autor monografie o Treitschkovi; W. BUSSMANN, Treitschke.

¹⁴ Nutnost tohoto kompromisu je zjevná např. i při pokusech o hodnocení J. Pekaře; podle mnohostrannosti svého díla by musel být doslova roztrhán.

dějepisectví specialistovi na náměty a problémy, jež jsou dotčeny v historických dílech minulosti, předpokládáme, že dějiny dějepisců jsou v prvé řadě výčtem a zhodnocením toho, co historikové minulosti věděli a co přinesli nového: jsou dějinami historiografie obsahující především fakty. Druhým pojetím, kdy považujeme za kompetentního k psaní dějin dějepisců historika doby, ve které minulost dějepisců existovala, míníme, že historie dodává jen neutrální materiál, látku, kterou historik formuje především podle svých dobou podmíněných představ. Historiografie je v tomto pohledu jen jednou složkou dobové ideologie.

Tváří v tvář této situaci musíme hledat kompetentnost historika dějepisců jinde než ve znalosti faktů, o které šlo starším dějepiscům, nebo ve znalosti doby, ve které žili. Pomáháme si analogií. Historik dějepisců se podobá svou prací historikovi speciálních kulturních oborů, např. výtvarného umění, literatury, dějin vědy, oborů, jež představují užší a ohraničenější objekt zkoumání než minulost všechna, přisouzená historikovi. Historikové těchto speciálních oborů bývají i při vyhraněných osobních zájmech schopni orientovat se i v delším časovém období: extrémní specializace, stále častější mezi historiky, je u nich vzácnější. Není důvodu, proč historiografii a historickou vědu nepovažovat za stejně výrazný a důležitý dokument kulturní tvořivosti člověka jako produkci kterékoliv jiné vědy nebo umění. To znamená, že se podle analogie s těmito obory znovu soustředíme na historické dílo. Mezi dílem historickým a uměleckým existují rozdíly; mezi jiným v tom, že v historiografii se dobová, vnější, na historikovi a jeho díle nezávislá skutečnost uplatňuje mnohem výrazněji než v díle uměleckém, kde je jen podnětem a objektem tvoření, řídícího se vlastními principy. Rozdíl je však jen rozdílem stupně. I historik jednotlivých speciálních kulturních disciplín musí respektovat dobovou vázanost uměleckého artefaktu a i minulost, jež je námětem historického díla, poznáváme až v perspektivě, kterou jí dal dějepisec. Těžiště historického díla není v tom, co existuje mimo ně – ať je to skutečnost, kterou reflektuje nebo která ho obklopuje. Obojí se dostává do zorného pole historika dějepisců prostřednictvím historického díla a nabývá podoby až v jeho perspektivě. Proto je objektem dějin historiografie historické vědění konkretizované v historickém díle. Jen kdyby vnější skutečnost nedostávala podobu až v konkrétním tvaru historického díla, mohli bychom dějiny historiografie považovat za spojení výkladu o tom, jak se měnilo poznání některých historických faktů, s poučením o době, v níž historická díla vznikala.

Soustředění zájmu dějin dějepisců na historiografii chápanou jako soubor zpravidla literárních děl, ve kterých je vyjádřeno historické vědecké poznání, předpokládá vytvoření jistého modelu struktury historického díla. Jeden z těchto možných modelů jsem popsal v předešlé kapitole. Svědectví, že do jisté míry zachycuje objektivně znaky té reality, kterou historické dílo je, poskytuje právě dosavadní praxe historiků historiografie. Její rozkolísanost zrcadlí různost názorů, které má o povaze historiografie historik-specialista. Historické dílo se mu většinou jeví jako suma faktů, jako složitá filozofická a ideologická konstrukce

a jako výtvar autor, řídícího se svými záměry. Proto jsou dosud napsané dějiny historiografie dokumentem nejrůznějších pojetí historického díla. Jeho stránka, která připadala nejdůležitější, stávala se osnovou vývoje historické vědy a určovala i podobu knih o dějinách dějepisců.¹⁵

Je pochopitelné, že takovou páteří býval popis a rozbor dvou složek historického díla, které jsou nejevidentnější – jeho vnější podoby a faktů, které jsou v něm obsaženy. Ještě předtím, než se dějiny dějepisců dočkávají samostatného zpracování, bývají vylíčeny aspoň v hlavních obrysech v příručkách dějin literatury. Takřka integrální součástí historie literatury bývá výklad o dějepiscích starších období, jak to souvisí s prolínáním odborné a estetické funkce v historickém díle. Charakteristické pro pojetí dějepisců jako součástí literatury jsou poměry české.¹⁶ Česká literární historie zahrnuje do svého zorného pole historickou vědeckou literaturu vzniklou ještě v první třetině 19. století. Palacký a Šafařík jsou literárními tvůrci nejen pro svoje literární dílo, ale i svou prací historickou. Druhým zjednodušujícím pojetím podstaty historiografie je její ztotožnění s fakty obsaženými v historickém díle. Dějiny dějepisců jsou dějinami toho, jak přibývalo historických poznatků. To znamená, že obsahují výklad o tom, jak byly objeveny nové prameny historického poznání a jak se vytvářely a zdokonalovaly metody jejich interpretace. Dějiny dějepisců takto pojaté jsou víc dějinami toho, co historická díla obsahovala, než toho, jakým způsobem k poznatkům historik dospěl a jaké důsledky vyvodil z poznatých faktů; jsou především dějinami vypočítavými jména historiků, tituly jejich děl, teze z nich plynoucí, instituce, ve kterých bylo bádání soustředěno.¹⁷

Existovalo však také pojetí, které bylo protikladem takového pozitivního shrnování neutrálních poznatků o historických a faktech. Zvláště výrazně se projevilo v německé historiografii, kde byla historická věda jednou z duchovněných disciplín. Historické dílo se obracelo k pozorujícímu historikovi dějepisců svou stránkou filozofickou a ideologickou, která zastíňovala složky ostatní. Stalo se součástí ideové a filozofické atmosféry doby, realizací myšlení, které existuje i mimo historiografii. Dějiny historiografie se změnily v dějiny filozofie a ideologie vyjádřené na historickém materiálu.¹⁸ Ideologizace historiografie a jejího vývoje byla údělem i mnoha prací o dějinách dějepisců, jež vznikly a vznikají v histo-

¹⁵ Snažil jsem se nastínit hlavní formy dějin dějepisců v článku J. MAREK, Problémy a praxe studia dějin dějepisců, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university 13, 1964, řada C, s. 5 n.

¹⁶ Srov. pozn. 5, kap. I.

¹⁷ K tomu mají blízko např. H. E. BARNES, History, Encykl. Americana XIX, Chicago-New York 1922, s. 205 n. K. TYMIENIECKI, Zarys dziejów historiografii polskiej, Kraków 1948, a zejména CH. V. LANGLOIS, Manuel de bibliographie historique II, Histoire et organisation des études historiques, Paris 1904.

¹⁸ Výrazně tuto tendenci představuje H. SRBIK, Geist und Geschichte.

riografii marxistické.¹⁹ V nich redukce historiografie na pouhou formu ideologie, obdobná redukci, které byly podrobeny i jiné oblasti kultury, znemožňovala pochopit povahu historického poznání a měnila jeho vývoj v abstraktní a anonymní schéma. Této redukce nejsou zcela prosty ani práce nejnovější, i když v nich aspoň teoreticky proniká stále silnější přesvědčení, že se dějepisectví sice vyvíjí v těsné souvislosti s vývojem ideologie a filozofie, že je těsně spojeno s dobovou společenskou a politickou situací,²⁰ že však má také svoje zvláštní rysy, které z něho činí specifickou vědu.

Nelze ovšem popírat, že právě zideologizování dějin historiografie prokázalo i kladné služby. Bylo pokrokem proti metodě, jež z dějin dějepisectví činila sled osobností²¹ a děl, jednou považovaných za literární výtvar a podruhé za soupis poznatků. Dějepisectví se stalo součástí světa kulturních hodnot, i když spojnicí s ním byla jen filozofická a ideologická konstrukce, společná historiografii i ostatním kulturním hodnotám. Ideologizace tím vytvořila předpoklady k periodizaci vývoje historické vědy, třebaže kritéria byla přebírána z vnějška, z dějin filozofie a ideologie. Nebylo to zcela bez oprávnění, jak naznačují empirické zkušenosti historie dějepisectví.

Ta totiž např. poznává, že existují paralely mezi současnými spory historiků o počátky křesťanství a vzdělanosti na Velké Moravě a mezi polemikami Pekařovými a mezi studii Dobrovského. Jejich společného jmenovatele tvoří především fakta a problémy, které se v nich vracejí, i když pokaždé v jiném pojetí. Historik dějepisectví poznává nebo má poznat, že existuje i souvislost mezi Pekařovým Svatým Václavem a jeho *Knihou o Kosti*, ačkoliv jejich téma, jejich fakticita jsou naprosto rozdílné. Postřehne, že ve srovnání s Balbínovým pojetím husitství patří Pekařův Žižka do jednoho celku s třetím dílem Palackého *Dějiny přes všechny rozdíly* hodnocení. Může konečně poznat, že přes všechny odlišnosti metodické, výrazové, ideologické patří Balbín, Palacký i Pekař do jedné souvislosti v dějinách historiografie a že do jiné je nutno zařadit např. autora legendy *Crescente fide*. Tyto zkušenosti lze formulovat tak, že čím delší časový úsek sledujeme, tím abstraktnější a takřka filozofičtější musí být pohled na dějiny dějepisectví, chceme-li stanovit souvislosti a společné jmenovatele mezi fakty

¹⁹ Příznačné je toto pojetí pro početné práce o dějinách dějepisectví, které vznikaly v NDR a jejichž organizace je spojena se jménem J. Streisanda.

²⁰ Toto politické hledisko je charakteristické pro výklad vývoje dějepisectví, jež je angažováno v dobových zápasech národních a sociálních; srov. např. M. A. ALPATOV, *Političeskije idei francuzskoj buržoaznoj istoriografii 19. veka*, Moskva-Leningrad 1949, H. O. SIEBURG, *Deutschland und Frankreich in der Geschichtschreibung des neunzehnten Jahrhunderts*, Wiesbaden 1954, F. VERCAUTEREN, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique*, Bruxelles 1959.

²¹ Někdy je personalistická koncepce východiskem z nouze, příležitostí, jak nejrychleji vystihnout hlavní osnovu vývoje historiografie. Tak tomu bylo v případě sborníku *Grosse Geschichtsdenkler*.

z různých fází dějin historiografie. Proto je v jisté poloze základní postoj historika dějepisectví totožný s pohledem historika filozofie.²² Vychází z historických faktů, avšak nakonec se dotýká nejobecnějších problémů logických a noetických, axiologických, které se nevynořují jen v poznání historickém, ale v poznání vůbec. Tato společnost hledisek umožňuje vidět vývoj historického myšlení a historiografie v souvislosti s dějinami myšlení a kultury vůbec. Proto mluvíme o dějepisectví renesančním a romantickým stejně jako o renesanční literatuře nebo romantické filozofii. Pohled příliš zblízka, tedy registrace nejvíce individualizovaných rysů historiografie, dokonce faktického obsahu historických děl, dělá z vývoje dějepisectví amorfní masu nesourodých jednotlivin.

Periodizace a charakteristika epoch dějin dějepisectví, která se opírá o kritéria společná kulturním hodnotám z různých oblastí, projevuje se navenek tím, že jsou dějiny dějepisectví členěny do fází, nesoucích názvy z dějin filozofie, myšlení, dějin výtvarného umění. Tyto nejvyšší jednotky, které se objevují ve výkladu dějin dějepisectví, jsou rámcem, ve kterém je dobová historická produkce spojena v jednotu svými společnými rysy. Přesto, že zaměření na abstraktní prvky výstavby historického díla dovoluje nalézat společné znaky i mezi historickými díly, která se tematicky od sebe naprosto liší a která jsou od sebe oddělena takřka staletími, neusilujeme obyčejně o přehled vývoje dějepisectví v celém jeho trvání. Dějiny dějepisectví se rozdělily na tři takřka samostatné obory. Na dějiny dějepisectví starověkého, středověkého a historiografie moderní. Důvody tohoto omezení jsou praktické – nemožnost přehlednout nekonečná kvanta materiálu, literaturu z větší části jazykově nepřístupnou. Jsou však i důvody méně praktické. Mají-li být dějiny historiografie něčím víc než jen praktickou příručkou a chtějí-li být pokusem o výklad toho, co nás obklopuje a co pro nás má význam, nemůže historik dějepisectví obsáhnout širší oblast historiografie, než kterou potenciálně mohou obsáhnout sami jednotliví historikové. Nemůže se starat o fakta, která se současným dějepisectvím v žádném styku nejsou. Kde je však hranice dělicí historické hodnoty od živých?

Řekli jsme, že hodnoty, díla z dějin historiografie, se spojují ve vyšší celky a útvary ne podle toho, jakými fakty se zabývají, ale na základě identity principů, podle kterých je poznávána a vykládána skutečnost; spojuje je totožnost teoretických a metodologických základů historikova díla. Jednotlivé složky a prvky našeho současného pojmání minulosti jsou nestejně dávného data. Právě jejich tradičnost a souvislost se staršími názory působí, že pocítujeme bezprostřední vztah nejen k Leleuelovi, ale i ke Gibbonovi, ale že není cizincem ani Möser. Zjišťujeme, že přes všechny proměny v podobě a funkci historiografie jsou i v Bodinovi prvky, které tvoří pevnou součást základů soudobého historického myšlení

²² To je hledisko určující koncepci přehledů B. Croceho a R. G. Collingwooda; srov. pozn. 56, kap. I.

a které lze sledovat i do minulosti ještě hlubší. Prostá čtenářská zkušenost nás učí, že touto živou součástí přítomnosti jsou historická díla sahající nejdále asi do 15. století. Hodnoty starší, i když je oceňujeme, obdivujeme a i když je využíváme pro vlastní práci, jsou hodnotami historickými. Leží za hranicí, která je odděluje od hodnot a výtvorů tak uspořádaných, že je vnímáme jako odpovídající našemu mentálnímu ustrojení. Někde mezi Philippem de Comminesem a Froissardem a Brunem leží předěl, za kterým se mezi historiky setkáváme s lidmi, jejichž myšlení o minulosti má tutéž orientaci a strukturu jako naše: pokud jde totiž o věc základní, buď o chápání historie jako díla prozřetelnosti a sil transcendentních našemu světu, nebo jako skutečnosti řádu empirického, které je možno se zmocnit cestou racionálního poznání a odborných postupů.²³

I v dějinách středověkého dějepiscství lze nalézt řadu předzvěstí sekularizovaného pojetí dějin a ani v historiografii posledních sto let nechybí recidivy teologického a supranaturalistického pojetí posledních věcí historie. Avšak převládající chápání minulé skutečnosti jako reality z tohoto světa a faktu vyložitelného rozumovými schopnostmi je hlavním předpokladem, aby historik dějepiscství viděl v historiografii od renesance po současnost souvislou strukturu, nazývanou moderní historiografií a vytvářející zřejmou obdobu toho, co se nazývá v obecné periodizaci novověkem vůbec.²⁴ Úvah, zda jde o strukturu jednolitou a zda označení modernosti nebývá užito i pro charakteristiku období jiných, se ještě dotkneme.

Hlavním důvodem, proč toto nejjednodušší chápání moderního dějepiscství akceptujeme a proč z něho vycházíme, je respekt k samozřejmosti, se kterou se v povědomí historiků představa moderní historiografie vytvořila. Hranice mezi tzv. středověkým a tzv. moderním dějepiscstvím²⁵ nebyla vymezena promyšleně a záměrně na základě teoretické úvahy, ale z přirozeného vztahu spřízněnosti, kterou pociťuje ještě i dnešní historik vůči Guicciardinimu, ale kterou zatím necítí k Sebastianu Frankovi:²⁶ spřízněnosti nebo cizosti, dané shodnou nebo jinou základnou jejich vidění reality, jejich východiskem metodologickým a filozofickým, světonázorovým. Přítomná historiografie vidí v dějepiscství vyvíjejícím se

²³ Podle analogie s jinými oblastmi kultury bývá řeč o historické revoluci: F. SMITH-FUSSNER, *The Historical Revolution*.

²⁴ K tomu nejjednodušší A. KLEMP, *Säkularisierung. O celém komplexu moderních společenských věd* W. VOISÉ, *Początki nowożytnych nauk społecznych*, Warszawa 1962.

²⁵ Nejzřetelnější je v krajně syntetických pohledech na vývoj a povahu historického poznání: W. KAEGLI, *Chronica mundi*. Knižka je takřka totožná s jeho předchozí prací *Grundformen*; O. BRUNNER, *Abendländisches Geschichtdenken*, Hamburg 1954; R. G. COLLINGWOOD, *Philosophie*; K. BRANDI, *Geschichte*; konec konců nejmůžnější je rozvržení Fueterova klasického přehledu dějin historiografie.

²⁶ Jestliže má být aktualizováno dílo takového historika, jako je právě S. Frank, pak tím způsobem, že jsou hledány jeho spojnice s myšlením renesance; W. KAEGLI, *Grundformen*, s. 30.

od italské renesance po této stránce svého předchůdce. Obdoby mezi jejími pozicemi a hledisky starověkých historiků aktualizují znovu v přítomnosti dílo Thukydidovo a Polybiovo; podobně neexistence těchto přímých paralel dělá ze středověkého dějepiscství jen objekt speciálního zájmu medievalistů, nikoliv součást živého kontextu dnešního historického myšlení.

2. Názory

ANTIKA
Epochu v sobě nejuzavřenější a pro laika nejsnadněji ohraničenou tvoří antické řecké a římské dějepiscství,²⁷ zahájené tradičně Hekataiem a uzavřené i transformované v Augustinově učení. Co v očích historiků dějepiscství činí z tohoto období celek a odděluje ho na jedné straně od prehistorie dějepiscství a na druhé od dějepiscství poznamenaného křesťanstvím, je tendence nepodávat jen sled a výčet událostí, ale vytvořit obraz celku událostí, poznat jejich podstatu, vyjádřit toto poznání ve formě, která spojuje historiografii s uměním. Při všem volném nakládání s tvarem díla nepomíjí v tomto dějepiscství nutnost věrné reprodukce dění ve faktech i v jejich kauzálním spojení. Z takto realistického dějepiscství vyplývalo i praktické poučení, protože historie je poznávání principů ovládajících jednání člověka i společnosti. Dějepiscství, ve kterém se tradice antické historiografie udržela v dalším tisíciletí nejplněji, dějepiscství byzantské, potkal v našem povědomí nepříznivý osud. Bylo vysunuto z hlavní vývojové linie evropského historického myšlení a stala se z něho v nejpříznivějším případě fólie k epoše historiografie, o jejíž existenci vládne rovněž shoda: k dějepiscství středověkému, pojmenovávanému v marxistické historiografii dějepiscstvím feudálním. Od antického dějepiscství ho snad neodděluje zásadní protiklad v metodě, ale v pojetí, podmíněném křesťanstvím: univerzalizmus ve výkladu historického procesu proti partikularismu antického historického myšlení, přeložení zdroje tohoto procesu mimo pozemský svět, představa o postupujícím, k cíli spějícím vývoji, zánik antického přesvědčení o podstatě člověka a skutečnosti, jež nepodléhá změnám, a vývoji jako pohybu v opakujících se cyklech.²⁸ Přes pokroky, které znamenal tento univerzalizmus a smysl pro postupnost vývoje, bývá středověké dějepiscství považováno ve srovnání s antickou historiografií za úpadek.

²⁷ Mluví o tom koncepcí dějin starověké historiografie jako etapy v dějinách historického myšlení, ne jen jako fenoménu z dějin klasického starověku: např. J. T. SHOTWELL, *Introduction to the History of History*, New York 1922, 2. vyd. 1939 = ale stejně J. DOBIÁŠ, *Dějepiscství starověké*, Praha 1948.

²⁸ Proto filozof, který mluví o soudobém dějepiscství, vidí styčné body mezi křesťanským, romantickým a současným historickým myšlením; G. KRÜGER, *Geschichte, Grosse Geschichtsdenkler*, s. 222.